

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

ЧАЙКА ОКСАНА ІГОРІВНА

УДК 81'44 (811.161.2+811.111+811.134.3):81'373:81'373.72

**ОБРЯДОВІ НОМІНАЦІЇ ВЕСІЛЬНОГО ЦИКЛУ
В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ І ПОРТУГАЛЬСЬКІЙ МОВАХ:
СЕМАНТИКА, СТРУКТУРА, ФУНКЦІОНУВАННЯ**

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі українського та загального мовознавства Київського національного лінгвістичного університету, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Тараненко Олександр Онисимович,
Київський національний лінгвістичний університет,
завідувач кафедри українського та загального
мовознавства

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Тищенко Олег Володимирович,
Рівненський інститут слов'янознавства
Київського славістичного університету,
проректор з наукової роботи

кандидат філологічних наук, доцент
Голі-Оглу Тамара Войцехівна,
Приазовський державний технічний університет,
доцент кафедри українознавства

Захист відбудеться 11.11. 2008 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий 09.10. 2008 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

К.Д. Паршак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню семантичних, структурних

і функціональних особливостей обрядових номінацій весільного циклу в українській, англійській і португальській мовах. У роботі скласифіковано обрядові номінативи весільного циклу за структурою весільних обрядодій, виявлено й описано спільні та відмінні характеристики цих номінацій на рівні зовнішньої і внутрішньої форм, встановлено типи міжмовних відповідників і аналогів на основі їх словотвірної маркованості й національно-культурної семантики.

Обрядова семантика як важлива складова етнолінгвістики продовжує привертати увагу дослідників у плані зіставлення номінативних одиниць родинно-побутової обрядовості (в межах весільного, родильно-хрестильного та поховального обрядових кодів) неблизькоспоріднених мов (Д.К. Зеленін, М.І. Толстой, С.М. Толстая, Т. Askerman, M. Baker, O. Bairro, A. Coelho, J. Leal), їхньої специфіки в етнологічному контексті (Є. Бартмінський, Р. Небжеговська, О.А. Седакова, G. Button, A. Amaral, B. Araçjo), реконструкції архаїчних форм найменувань обрядів і вірувань (Т.В. Голі-Оглу, В.Г. Скляренко, R. Hunt, M.S. Wilkie, O. Neves), а також в аспекті функціонування обрядового знака у фразеології та пареміології (А.О. Івченко, В.М. Мокієнко, В.Д. Ужченко, С. Hole, R. Peixoto, J. Sousa), його концептуалізації в сімейній обрядовості (М.В. Бігусяк, Г.О. Булашев, В.Л. Конобродська, М.Ф. Сумцов, E. Alencar, R. Almeida, J.G. Frazer, J. Hastings).

На сучасному етапі розвитку зіставної етносемантики спостерігається актуалізація досліджень із вивчення слов'янських культурних традицій, зокрема виявлення універсальних принципів категоризації різномовних обрядових номінативних одиниць (О.В. Тищенко), з'ясування походження обрядових календарних термінів весняного циклу в українській, російській, урумській та румейській мовах (Т.В. Голі-Оглу), встановлення типології весільних обрядових фразем в українській та німецькій мовах (Л.Й. Пулатова) тощо.

Проте структурно-семантичні й функціональні особливості номінативу весільної обрядовості на матеріалі слов'янської, германської і романської мовних груп ще не були об'єктом комплексного зіставного дослідження. Методика аналізу цього фрагмента обрядової номінації української, англійської та португальської мов також ще повністю не була апробована.

Актуальність дисертаційної роботи зумовлюється зорієнтованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення питань мовної номінації загалом та національно-маркованих мовних одиниць зокрема. Застосування структурно-семантичного, зіставно-типологічного й функціонального підходів до аналізу семантики національно-маркованих мовних одиниць, до яких належать обрядові номінативи весільного циклу української, англійської та португальської мов, дозволяє з'ясувати закономірності їхнього творення і функціонування в кожній мові, а також виявити культурно-зумовлені міжмовні розбіжності, пов'язані з різними весільно-обрядовими традиціями народів України, Великої Британії та Португалії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до держбюджетної теми Міністерства освіти і науки України

№ 0102U001457 „Слов’янське і балканське мовознавство: мова в етнокультурному та діяхронічному аспектах” (тема затверджена вченою радою КНЛУ, протокол № 6 від 31 січня 2005 року). Обраний напрям дослідження пов’язаний із науковою темою „Проблеми зіставної семантики”, що розробляється на кафедрі загального та українського мовознавства Київського національного лінгвістичного університету (тема затверджена вченою радою КНЛУ, протокол № 2 від 27 вересня 2004 р.).

Метою дисертаційної роботи є зіставлення семантичних, структурних і функціональних особливостей обрядових номінацій весільного циклу в українській, англійській та португальській мовах у синхронії і діяхронії.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

– визначити теоретико-методологічні засади вивчення обрядової номінації в етнолінгвістиці та лінгвокультурології;

– розробити методикку зіставного дослідження обрядових номінацій весільного циклу в українській, англійській і португальській мовах;

– здійснити реконструкцію обрядового значення номінатом української, англійської і португальської мов;

– виявити семантичні групи обрядових номінатом весільного циклу української, англійської і португальської мов за структурою весільного обрядодійства;

– встановити архетипні опозиції у весільній обрядовій номінації української, англійської та португальської мов;

– зіставити обрядові номінатом весільного циклу за етнолінгвістичними концептами та їхньою символікою в українській, англійській і португальській мовах.

Об’єкт дослідження становлять лексичні та фразеологічні номінації весільного циклу родинно-побутової обрядовості в українській, англійській і португальській мовах.

Предметом дослідження є особливості семантики, структури та функціонування обрядових номінатом весільного циклу в українській, англійській і португальській мовах.

Джерельною базою дисертації є матеріали тлумачних словників української, англійської і португальської мов: Словарь української мови (Б. Грінченко); Dictionary of Superstitions (D. Pickering); Dicionário da Língua Portuguesa (J.A. Costa, A. Samraio); двомовних словників: Большой португальско-русский словарь (Е.Н. Феерштейн, С.М. Старец); Dicionário Inglês – Português (J.A. Ferreira); фразеологічних словників української, англійської і португальської мов: Англо-український фразеологічний словник (К.Т. Баранцев), Фразеологічний словник української мови (В.М. Білоноженко та ін.); Novos Dicionários de Expressões Idiomáticas (A.N. Santos), а також описи весільних обрядів України, Великої Британії, Португалії. Фактичний матеріал дисертації становлять 1930 обрядових номінатом весільного циклу української, англійської та португальської мов (710 од. – укр., 560 од. – англ. та 660 од. – порт.).

Мета й завдання роботи, специфіка її об'єкта й фактичного матеріалу, різноплановий характер проблеми зумовили комплексний підхід до вибору **методів дослідження**: 1) описового, за допомогою якого аналізувалися семантичні, структурні та функціональні особливості номінатем весільної обрядовості в кожній із зіставлюваних мов на синхронному зрізі; 2) зіставного – для виявлення подібностей і відмінностей у структурі й семантиці обрядових номінатем весільного циклу в зіставлюваних мовах; 3) методу компонентного аналізу – для розрізнення семних характеристик досліджуваних обрядових номінатем весільного циклу; 4) концептуального аналізу – для визначення номінативного комплексу обрядових номінатем весільного циклу шляхом їх концептуалізації; 5) елементів порівняльно-історичного методу – для з'ясування етимології обрядових номінатем весільного циклу; 6) елементів кількісного аналізу – для встановлення їх кількісних і частотних параметрів у зіставлюваних мовах.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що у роботі вперше у науковий обіг сучасної етнолінгвістики введено дефініцію **обрядова номінатема весільного циклу** (далі – ОНВЦ), скласифіковано обрядові номінатемами весільного циклу за типами відповідників в українській, англійській і португальській мовах (безеквівалентні ОНВЦ, культурні еквіваленти, національно-культурні аналоги, національно-культурні відповідники, культурно-семантичні аналоги, культурно-семантичні відповідники), проаналізовано однокомпонентні лексичні ОНВЦ і полікомпонентні фразеологічні ОНВЦ в зіставлюваних мовах. За циклічною структурою весільного обряду виявлено спільні та відмінні ОНВЦ на позначення *rites de passage*, весільної атрибутики, актантів, локусів і часу перебігу обрядодійства.

Теоретичне значення дисертації пов'язується з розширенням основних положень лексичної і фразеологічної номінації крізь призму зв'язків між мовою, культурою, етносом. Теоретичні здобутки роботи уточнюють визначення обрядової номінації в аспекті відображення в її одиницях національної самосвідомості носіїв певних мов та стереотипів народного мислення, за допомогою яких реконструюються культурні та ментальні моделі світу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього використання у зіставно-типологічних дослідженнях із проблем етнолінгвістики, етносемантики та етнофразеології, а також у процесі підготовки спецкурсів і спецсеминарів з міжкультурної комунікації, у викладанні навчальних дисциплін з „Лексикології та стилістики англійської мови”, „Лексикології та стилістики португальської мови”, „Порівняльної типології англійської та української мов”, „Порівняльної типології португальської та української мов”, „Лінгвокраїнознавства”. Опрацьований фактичний матеріал може бути застосований у лексикографічній практиці, зокрема при укладанні словника весільних обрядових номінацій української, англійської і португальської мов.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного

дослідження висвітлювалися на *двох* міжнародних наукових конференціях: „Проблеми зіставної семантики” (Київ, 2005 р.), „Актуальні проблеми функціональної лінгвістики” (Харків, 2005 р.); на *чотирьох* всеукраїнських науково-практичних конференціях: „Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур” (Донецьк, 2004 р.), „Мова, освіта, культура в контексті Болонського процесу” (Київ, 2004 р.), „Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість” (Київ, 2004 р.), „Лінгвістична наука і освіта у європейському вимірі” (Київ, 2005 р.). Основні результати дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри загального та українського мовознавства Київського національного лінгвістичного університету.

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено в семи публікаціях: у п'яти статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, та тезах доповідей двох наукових конференцій.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (297 найменувань) та списку використаних джерел (138 найменувань). Повний обсяг дисертації – 227 сторінок, основний зміст викладено на 191 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт, предмет, наукову новизну дисертації, методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, теоретичне й практичне значення здобутих результатів, указано форми їх апробації та структуру роботи.

У **першому розділі** „Теоретико-методологічні засади вивчення обрядової номінації в національно-мовних картинах світу” розкривається сутність внутрішньої форми слова для зіставного вивчення обрядової номінації в національно-мовних картинах світу, уточнюється поняття обрядового концепту і розробляється методика зіставного дослідження обрядових номінатем весільного циклу.

Вихідним положенням для дослідження є поняття мовної картини світу як вербалізованої специфіки світосприйняття певного етносу, яке по-різному витлумачується в етнолінгвістиці й лінгвокультурології. Так, етнолінгвістика спирається на вивчення мови в аспекті її співвідношення з етнічними реаліями й етносом зокрема (Е. Бенвеніст, В. Гумбольдт, М.І. Толстой, Є. Бартмінський), тоді як лінгвокультурологія є частиною етнолінгвістики, що має на меті виявити й описати кореспонденцію мови та культури у синхронії (Н.Д. Арутюнова, А. Вежбицька, В.М. Телія, В.О. Маслова). Синтез розуміння мовної картини в етнолінгвістиці й лінгвокультурології сприяв виокремленню поняття національно-мовної картини світу, одним із фрагментів якої є обрядові номінативи на позначення родильно-хрестильних, весільних і поховальних обрядів.

У дисертаційній роботі введено новий термін *обрядова номінатема*

весільного циклу, під якою розуміється лексична одиниця або фразеологічне словосполучення, що переважно є іменниковим, прикметниковим і дієслівним утворенням, яке вживається на позначення перебігу подій та явищ весільних ритуалів, актантів і атрибутики цих дій у їх різному часовому зрізі та локальності.

Зіставлення структури, семантики й функціонування ОНВЦ української, англійської та португальської мов здійснювалося у межах обрядового концепту, оскільки глибинність символіки обряду сприяла виявленню як загальнокультурного, наднаціонального, так і власне національного у ментальних блоках когнітивної діяльності кожного етносу. Мотивація структури, семантики і функціонування ОНВЦ визначалася шляхом реконструкції їх внутрішньої форми, яка дала змогу виявити первісну символіку цих одиниць, що сягала архетипової поведінки кожного члена етносу.

Такий підхід зумовив вироблення релевантної методики зіставлення ОНВЦ української, англійської та португальської мов: за типами міжмовних відповідників і морфологічним характером їх компонентів (повні й неповні відповідники), за особливостями лексичних (фразеологічних) значень і національно-культурних конотацій (безеквівалентні ОНВЦ, культурні еквіваленти (КЕ), національно-культурні відповідники (НКВ), національно-культурні аналоги (НКА), культурно-семантичні аналоги (КСА), культурно-семантичні відповідники (КСВ)).

У другому розділі „Семантика і структура обрядових номінатем весільного циклу в українській, англійській та португальській мовах” виділяються ОНВЦ, що відображають циклічну структуру весільного обряду, та ОНВЦ, що позначають атрибутику, актантів, локуси і час весільного дійства, а також *rites de passage*.

ОНВЦ довесільного етапу скласифіковано за чотирма семантичними групами: 1) *залицання*; 2) *прощання з дівочтвом / парубочтвом*; 3) *плетіння вінків*; 4) *сватання*.

ОНВЦ, що стосуються етапу залицання, є дієслівними конструкціями з семантичною опозицією ‘брати/давати’ (укр. *брати рушники* ‘діставати згоду на шлюб’, англ. *to give towels* ‘подавати рушники; давати згоду на шлюб’, порт. *dar as toalhas* ‘дати згоду на шлюб’), з семантикою ‘просити’ (укр. *просити чиеїсь руки*, англ. *to ask for a lady’s hand*, порт. *pedir a moço em casamento* ‘просити згоди на шлюб’) і ‘робити’ (англ. *to make a promise* ‘обіцяти дівчині одружитися’, порт. *fazer tijolo* ‘залицятися з парубком/дівчиною’, *fazer olho a alguém* (букв. робити око) ‘залицятися до когось’).

В *ОНВЦ на позначення обряду прощання з дошлюбним життям* в українській мові існують відповідні номінатеми тільки щодо дівчини (*дівич-вечір* від давнього прикметника **dmviiъ(jь)* ‘належний, властивий дівчині’), тоді як в англ. і порт. – щодо обох молодих (КЕ): англ. *stag* (букв. молодий олень), *stag-party*, *men’s mess*, *bachelor party* (щодо молодого) і *hen-party* (щодо молодої; від *hen* ‘курка’), порт. *despedida de solteiro – despedida de solteira*.

ОНВЦ семантичної групи плетіння вінків є безеквівалентними у трьох мовах. Це виявляється на рівні символіки: укр. *розплітки*, англ. *kisseen maet* (букв. ‘цілуючи м’ясо’), порт. *tirar as pregas, desfranzir*.

Найпоширенішими **ОНВЦ обряду сватання** є номінатемами з назвами рушника (в усіх трьох мовах КСА), хустки (укр. і порт.): укр. *подавати рушники*, англ. *to give towels*, порт. *dar as toalhas* ‘давати згоду на одруження’; укр. *хустка, хустина* (*подавати хустки*), порт. *lazo* (*dar o lazo*). ОНВЦ на позначення згоди або незгоди дівчини (її батьків) на шлюб вирізняються їхньою глибинною символікою. У разі згоди – це насамперед ОНВЦ із символом печі (укр. і англ. КЕ): *гладити* (*колупати*) *піч, to light a fire* та ін. У разі незгоди – ОНВЦ, побудовані на основі символічних образів плодів певних рослин, – гарбуза (укр. і порт. НКВ): *дати* (*піднести*) *гарбуза* (*кабака*) – відмова парубкові з боку дівчини; *dar o sabazo* (з ім. чол. р. – відмова дівчині з боку парубка) – *dar a sabaza* (з ім. жін. р. – відмова парубкові з боку дівчини). Плоди *o sabazo* і *a sabaza* – це гарбузи (кабаки), що розрізняються за формою: перші – продовгуваті, а другі – округлі. За свідченнями Ауреліу Феррейра, це можна пояснити фалічною символікою: гарбузи продовгуватої форми – як представники чоловічої статі, а кабаки округлої форми – як символ родючості. НКВ – англ. *to give the bird* (букв. ‘дати пташку’) і укр. діал. *горобця дати* ‘відмовити при сватанні’ пояснюються ритуалом дарування пташки, яка символізувала вільні від шлюбного життя роки й неготовність/небажання дівчини одружуватися; дівчина також давала парубкові час погуляти).

ОНВЦ власне весільного етапу скласифіковано за трьома семантичними групами: 1) *віднесеність до етапів історично-шлюбних традицій*; 2) *одруження*; 3) *складові весільного обрядодійства*.

Семантична група ОНВЦ за віднесеністю до шлюбних традицій різних епох позначає шлюб-викрадення (умикання), шлюб-купівлю (шлюб за домовленістю) і шлюб за вибором (поєднання закоханих). Так, часів шлюбу-умикання сягають КЕ на позначення головного помічника молодого в шлюбній церемонії: укр. *дружко*, англ. *best man*, порт. *padrinho de casamento*; англ. *the blind dragon* (букв. ‘сліпий дракон’), порт. *duenha* ‘дуенья; людина, що для пристойності супроводжує закоханих; людина, що служить ширмою для закоханих’; на позначення шлюбних церемоній з ніби воєнізованою атрибутикою: англ. *arch of swords* (*following the ceremony*) – букв. ‘арка з мечів (після церемонії одруження)’, *horse-wedding* ‘одруження і хода до церкви верхи на конях’ та ін. Традицій шлюбу за контрактом сягають ОНВЦ на позначення етапів та елементів підготовки до одруження: укр. *купити наречену* (*молоду*), англ. *to buy the bride* і порт. *comprar a noiva* ‘платити викуп за наречену’ (КСА); безеквівалентні укр. *заплатити могорич*, порт. *compra da noiva* ‘вибір нареченої’, англ. *marriage market* ‘продаж наречених’.

ОНВЦ семантичної групи одруження є КЕ, що виявляють як гендерно нейтральну (спільну для осіб обох статей), так і гендерно марковану віднесеність:

укр. *одружуватися* (від давнього *дружина* – про чоловіка або жінку в шлюбі), англ. *to marry* (запозичення з латинської через французьку мову етимологічно пов'язане з і.-є. **mer-* ‘рука’ та і.-є. **mer-* ‘красти’) – англ. *to take a woman* ‘вступати в статеві стосунки з жінкою’ (букв. ‘брати / взяти жінку’) і *to take a wife* ‘брати когось за дружину’ пояснюються як ‘отримувати когось/щось у своє володіння’, де 1) ‘красти’, 2) ‘контролювати’, 3) ‘отримувати для себе’ і 4) ‘тримати, утримувати’ і укр. *(по)братися, брати [собі] дружину (в дружину кого-н.)* – від дієслова *брати*. Інші англ. ОНВЦ *to wed* (двн. *wetti* ‘обіцянка; зобов’язання’), *to make a match* (букв. ‘робити пару’) і порт. *casar* ‘одружувати(ся)’ (від *casa* ‘дім’), *casar-se, esposar-se* (від *esposa* ‘чоловік; дружина (в шлюбі)’), *aliar-se* ‘одружуватися’ (букв. ‘робити союз’) пов’язуються з укр. ОНВЦ *женитися, виходити заміж* – від псл. *za moňь, тобто ‘за мужа’, англ. *to take a wife* (щодо чоловіка), *to husband* (щодо жінки), порт. *receber-se* (щодо чоловіка і жінки). Подібно, але переважно з нейтралізацією гендерної опозиції в іменниках: укр. *одруження, шлюб – женіння* (щодо чоловіка) – від і.-є. *(*s*)*neub(h)* ‘домагатися чиеїсь руки; одружуватися’, *віддання, заміжжя* (щодо жінки), англ. *marriage, wedding, wedlock* (від д.-англ. *wedlāc* ‘заручини’), *nuptials* (мн., офіц.), порт. *casamento, matrimunio, boda, n̄pcias, uniço, alianza* (від ‘поєднання; союз’).

При зіставленні КЕ у трьох мовах: укр. *брати (приймати) / взяти (прийняти) закон* ‘одружуватися; вінчатися’, англ. *shot-gun marriage, shot-gun wedding* ‘вимушений шлюб’ (особливо тоді, коли чоловік змушений одружитися зі скомпрометованою ним жінкою) і порт. *casar na polncia* ‘бути змушеним одружитися за законом’ – простежується відмінність мотиваційних ознак на тлі спільного обрядового денотата. Серед безеквівалентних субстантивних ОНВЦ є англ. *stolen wedding, Fleet marriage* ‘одруження наречених без дотримання церковних канонів’, *Gretna Green marriage* ‘швидкий шлюб без попередніх домовленостей зі священником’, *Flagg marriage* ‘шлюб без оголошення заповідей у церкві’. Англ. *Fleet marriage* походить від назви лондонської в’язниці *Fleet debtors’ prison*, де в’язні-священнослужителі одружували всіх охочих. Після Акта 1742 року такі шлюби вважалися незаконними, і з’явилися шлюби, які відбувалися в англо-шотландському прикордонному містечку Гретна Грін (*Gretna Green marriage*), де в ролі священника міг виступити кожен: рибалка, студент, коваль і т.д. Англ. ОНВЦ *Flagg marriage* походить від власної назви *Flagg*, імені парафіяльного священника, а ОНВЦ *Yankee Gretna Green* означала його будинок, де він одружував наречених.

Якщо етапи проведення весільного дійства виражені в національних обрядовостях і, відповідно, в мовах приблизно однаково, то їх атрибутика має більше відмінностей. Так, ОНВЦ на позначення весільних процесій є КЕ: укр. *поїзд*, англ. *train, cortège*, порт. *acompanhamento, pr̄stito, cortejo*. Укр. і порт. ОН на позначення перешкод на шляху весільного поїзда також є КЕ: укр. *перейма* (сам процес) та конкретні перешкоди: *рогатка*, новіше *барикада*, порт. *cavalo de frisa* ‘рогатка (перепона)’. Спільним для зіставляваних мов є обрядовий вигук *гірко!*

(укр.), *bitter!* (англ.), *amargo!* (порт.) – заклик до молодих за весільним столом поцілуватися (НКА). В українській символіці вихідний присмак гіркоти виводиться від перших страв (капусняк, борщ), в англійській – від ягід омели, а в португальській – від гіркоти мигдалю.

ОНВЦ з різною мотивацією на позначення майна, виділеного нареченій з боку батьків, є переважно КЕ та безеквівалентними: укр. *посаг, придане, даризна*; англ. *brideprice, dower (dowry), endowment*, а також *blanket* ‘посаг у вигляді предметів побуту’ (букв. ‘покривало’), *trousseau* ‘постільна білизна, одяг, предмети побуту як посаг’, КЕ з компонентом ‘скриня (ящик, комод)’: укр. *скриня, лада*, англ. *bride's box, marriage chest, bottom drawer* ‘скриня з посагом’; порт. *dote [de casamento]*, а також *enxoval* ‘білизна, одяг нареченої’. Найбільшою різноманітністю в цій підгрупі ОНВЦ відзначається англійська мова. Англ. *dowager, dower, dowry*, а також *endow, endowment* походять з одного джерела: *dowager* утворилося з сер.-фр. *douagiere*, агентива від *doage, douage* ‘шлюбна частка жінки’ (пор. лат. *dotāre* від *dos* ‘шлюбний пай; шлюбна частка’); *dower* (спершу у формі іменника, а потім і дієслова) та *dowery* → *dowry* – від сер.-фр. *douaire*; *endower* і *endowment* – від сер.-фр./фр. *douer* (остання характеризується такими похідними, як сер.-фр. *endouer*, де *en-* виступає префіксом для лат. *in* ‘в, всередину’, звідки й утворюється англ. *to endow*). Англ. *endowment* із субстантивним суфіксом *-ment* запозичена з англ.-фр. *endow(ement)*, сер.-фр. *endouement*. Етимологія англ. і порт. ОНВЦ сягає кореня **do-*, пор. грецьк. *dōs* (дют), *dφron* (дцснх), *dōreb* (дцсеБ), *dysis* (дууйт), *dōtne* (дцфЯнз) із загальним значенням ‘дар’. У латинській мові лексема *dos* набула спеціального значення – ‘посаг’, тобто дар при заміжжі чи дар майбутнього чоловіка для викупу нареченої.

Семантична група за складовими весільного дійства класифікована за чотирма підгрупами: 1) **атрибутика**; 2) **актанти**; 3) **локуси й час перебігу весільного обрядодійства**; 4) **обряди переходу (rites de passage)**.

Атрибутика весільної обрядодії включає ОНВЦ на позначення: а) їжі, весільного посуду (КЕ або безеквівалентні ОНВЦ); б) символіки сиру в укр. і англ. ОНВЦ; в) посуду для алкогольних напоїв; г) квітів і дерев; г) одягу і головних уборів дівчини/молодої жінки; д) весільних обручок. Передусім це найменування весільного хліба: укр. *коровай* (від псл. *korvajь ‘жертвний бик’, букв. ‘той, кого заріжуть, принесуть у жертву богам’, *korva ‘корова’) – англ. *wedding cake, bride-cake*, порт. *bolo de noiva, pgo de casamento* (букв. ‘весільний хліб’), а також укр. *шишка, калач, тирого*, англ. *bride's pie, oaten cake*. Символіка сиру в укр. і англ. ОНВЦ виокремлює їх в групу КЕ: *дивоснубний сир* ‘сир, яким частують гостей після сватання’, *hansel* ‘хліб з сиром, яким пригощають на весіллі’. На позначення посуду для алкогольних напоїв використовуються такі ОНВЦ: укр. *почесна чарка*, англ. *wedding cup, speiring glass, cogs*, порт. *copo de casal* ‘весільний бокал наречених’, тоді як на позначення певних атрибутів з квітів і дерев: укр. *вінок (вінець)*, англ. [*floral, wedding*] *wreath*, порт. *coroa, coroa de virgem* (у всіх трьох мовах вінок має символіку дівочої цноти: КСА і КСВ); укр. безеквівалентні ОНВЦ

гільце (вильце), деревце ‘обрядове весільне деревце’. На позначення одягу дівчини/молодої жінки використовувалися назви весільної фати, назви головного убору новоодруженої і взагалі заміжньої жінки (КЕ з більшою різноманітністю в укр.): *покривальна хустка*; у заміжньої жінки: *очіпок, чепець*, англ. і порт. назви жіночих хусток: *kerchief, shawl, headrail; lenzo, manta*. На позначення весільних обручок ОНВЦ є КЕ та КСА: укр. *каблучка, обручка*, англ. [*wedding, gimmal*] *ring*, порт. *anel nupcial, anel de casamento* (з компонентом ‘коло’), але укр. *перстень* мотивується *перст* ‘палець руки’, порт. *alianza* виводиться від знач. ‘[шлюбний] союз’.

Найменування **актантів весільного обряду** позначають наречених, їхніх батьків та родичів і учасників весільного дійства з різними функціями. Оскільки шлюб має декілька етапів, одиниці на позначення наречених (КЕ і КСВ) характеризуються міжмовною номінативною варіативністю. На дошлюбному етапі це: укр. субстант. дієприкм. *наречений* і *наречена* (від *наректи*), на позначення особи чоловічої статі ще – *жених*, на позначення особи жіночої статі заст. *невіста*, а також ад’єкт. дієприкм.: *засватаний* – *засватана*, *заручений* – *заручена*; англ. *bride, bride elect* (букв. ‘обраниця’) – ‘наречена’, *bridegroom, groom* ‘наречений’, субстант. дієприкм. на позначення осіб обох статей *fiancé* і *fiancée* (з франц.), а також ад’єкт. дієприкм. *betrothed* ‘заручений/а’, *ringed* ‘заручений/а; одружений/а’ (пор. *ring* ‘обручка’); порт. *noivo* і *noiva* (від *novo* ‘новий; молодий’), *futuro* і *futura* (від *futuro* ‘майбутній’), а також субстант. дієприкм. *prometido* і *prometida* ‘т.с.’ (від *prometer* ‘обіцяти; подавати надію’), *contraente* ‘наречений’ (від знач. ‘той, хто домовляється’), *pretendida* ‘наречена’ (від *pretender* ‘претендувати; домагатися’). За „Етимологічним словником української мови” і „Chambers” англійської мови, етимологічний аналіз укр. *невіста* (від псл. *nevěsta – за різними етимологіями, ‘новоприведена’ або ‘невідома, незнайома’, або ‘невидима’, тому що була закутана в покривало) і англ. *bride* (пор. д.-англ. *brūd* ‘дорога, стежка’) виявляє їх споконвічну належність до концептосфери обрядів переходу. Англ. ОНВЦ *bridegroom* (від *grome* ‘конюх; хлопець, парубок’, що, в свою чергу, утворилося від д.-англ. *brūdguma*: *brūd* ‘наречена’ + *guma* ‘чоловік, мужчина’; чоловік’) є цікавою в гендерному аспекті як приклад гіноцентризму. Віддієсл. і відприкм. ОНВЦ, на відміну від попередньої (до них належать всі наведені порт. ОНВЦ), мають цілком прозору мотивацію. Під час власне весільного етапу укр. ОНВЦ на позначення наречених зазнають змін: субстант. прикм. *молодий* і *молода* (від псл. *moldь), множинний ім. *молодята* (пестл.), які продовжують уживатися певний час і після весілля, а також *князь* і *княгиня*, *король* і *королівна* (обрядові назви) від псл. *kъnkdzь – з *kъnkgь, що є запозиченням з прагерманської мови – *kuningas ‘король’, утвореного від *kuni* ‘рід’, і від псл. *korljь, що виникло на основі власної назви Карла Великого, володаря франків – д.-в.-н. *Karl* відповідно; символічні назви *соболь*, *бик*, *тур* та ін., *куниця*, *корова* (*мелушка*), *туриця* та ін.

Після одруження, перейшовши в інший соціально-віковий статус, чоловік і

жінка іменуються ОНВЦ загального вжитку: укр. *чоловік* (заст. *муж*, заст. *дружина*) – *дружина* (розм. *жінка*); англ. *husband* (від д.-англ. *hūsbonða*) – *wife* (від д.-англ. *wīf*), порт. *marido* (*esposo*, розм. *homen*) – *mulher* (*esposa*), а також ОНВЦ образного характеру (як спільні для зіставлюваних мов – із внутрішньою формою ‘половина’, так і специфічні: порт. *cara-metada* ‘дружина/чоловік’, букв. ‘половина обличчя’, *beco sem sanda* ‘одружений чоловік’, букв. ‘вулиця без виходу’). Основні ОНВЦ цієї групи утворені або на основі переосмислення значень ‘доросла особа чоловічої/жіночої статі’: укр. *чоловік* (*муж*), *жінка*, англ. *wife*, порт. *homen*, *mulher* (КСА), рідше – інших значень: укр. *дружина* (від збірного знач. цього слова ‘група друзів, близьких людей’, або як нові лексеми: англ. *husband* (від ‘господар дому’) – це КЕ).

В усіх трьох мовах існують ОНВЦ на позначення товариша (товаришів) молодого та подруги (подруг) молодої під час весілля (КЕ). З боку молодого це: укр. мн. *бояри* (від тюрк. *bai* ‘знатний, багатий’, *baidr* ‘знатна людина’, *bojь ‘битва, бій’), мн. *дружби*, серед яких головним є *старший боярин* (*перший дружба*); відповідниками до останніх ОНВЦ є англ. *best man* (букв. ‘найкращий чоловік’), порт. *padrinho de casamento* (букв. ‘весільний дружба’) – від лат. *patrini. З боку молодої це: укр. мн. *дружки*, головною з яких є *старша* (*перша*) *дружка*; англ. [*brides*]*maid* ‘дружка’ і *Maid of Honour* (*Honor*) ‘старша дружка’ (неодружена, як і в укр.) та *Matron of Honour* (*Honor*) ‘т.с.’ (одружена); порт. *dama de honor*, браз. *dama de honra* ‘старша дружка’ (одружена/неодружена).

На позначення осіб, які формально не запрошувалися як гості на весілля, але брали участь у обряді, відомі укр. ОНВЦ: *запорожці*, *запоріжжя* ‘сторонні люди, які стоять за порогом хати під час роздавання короваю; *бокові* ‘не запрошені на весілля люди’ – від *бік*, тобто ‘люди, які стоять збоку’. КЕ до наведених укр. є англ. *straw boys* ‘не запрошені на весілля гості’ – букв. ‘солом’яні хлопці’: молоді хлопці в масках із соломи, що стояли за порогом на ірландських весіллях; порт. *emboca* ‘незваний гість’ – від браз. *emboca* ‘нескромна, надокучлива людина’ – від *boca* ‘рот’.

До **ОНВЦ на позначення локусів весільного циклу** належать назви місць, де відбуваються відповідні обрядодії. Це ОНВЦ з компонентом ‘арка’ в англ. і порт. (КЕ та КСВ): англ. *arch of evergreens* ‘арка з гілок хвойних дерев’, *floral arch* ‘арка з квітів’, *arch of swords* ‘арка з мечів’, порт. *arco de pinhas* ‘соснова арка’, *mastro* ‘арка з вічнозелених дерев’, *arco* ‘т.с.’ (проходження молодої пари під такою аркою символізує її вихід у нове життя). ОНВЦ на позначення приміщень, де молода пара проводить першу шлюбну ніч, є КЕ та КСА з компонентом ‘комора’: укр. *комора*, рідше *клуня*, порт. *svtara* ‘комора’ і англ. *bedchamber* (букв. ‘спальна палата’) та ритуалів, пов’язаних з цим (англ. *bedding the bride* ‘обряд першої шлюбної ночі’, *to get knotted* (букв. ‘бути пов’язаним’): ‘1) бути неспроможним здійснити обряд комори (про чоловіка); 2) страждати від імпотенції’).

Часові параметри весільної обрядовості найповніше представлені в англ. ОНВЦ – для характеристики місяців року за їх сприятливістю / несприятливістю

для одруження, днів тижня. Якщо одруження намагаються приурочувати до суботи й неділі (англ. *the bride's day* ‘день весілля’ (букв. ‘день нареченої’), *couple's day* ‘день молодят’, *the day of bells* ‘день одруження; одруження’, порт. *dia de casamento* ‘день весілля’, *dia de noiva* ‘перший день весілля’, *noivado* ‘день весілля’), то традиційні післявесільні гуляння припадають на понеділок і вівторок: англ. *the groom's day* ‘другий день після одруження’ (букв. ‘день нареченого’), укр. *цигани, циганищина, зносини, зносний стіл*; англ. *bidden* (пас. дієприкм. від *to bide* ‘зносити’) *wedding* (букв. ‘знесене весілля’), *bridewain* ‘випрошування продуктів і грошей для продовження весільного святкування’ (букв. ‘віз для нареченої’), *bridal* ‘післявесільне гуляння’ (від *bride-ale* – букв. ‘ель нареченої’, *brūdealo* ‘весільне свято; святкування’); порт. *romaria* ‘післявесільне гуляння’ (з вихідним знач. ‘сільське свято’). ОНВЦ з різним ступенем відповідності в цій групі є укр. *зносини (зносний стіл)* і англ. *bidden wedding* (КСВ), *циганищина (цигани)* і *bride-wain* (НКА) та ін.

В усіх зіставлюваних мовах знайшли вираження знаки *rites de passage* – зміни соціально-вікового статусу нареченого/ої (ритуали з обручками, з вінком та головними уборами – для нареченої, з викупом нареченої, першим танцем, першою шлюбною ніччю тощо). Українська мова має такі безеквівалентні ОНВЦ, як *посад* ‘місце за столом, де сидять молоді під час весілля’, *заводи́ни* ‘заведення молодих на посад’; *розплетини, торочини*. Англійська мова демонструє словотвірну модель, яка свідчить про розуміння такого переходу, як обряд усиновлення (удочеріння): *son-in-law* ‘зять’, *daughter-in-law* ‘невістка’, *father-in-law* ‘свекор/тесть’, *mother-in-law* ‘свекруха/теща’ – букв. ‘син (дочка, батько, мати) в законі’; *ashes of maidenhood* ‘прощання з дівуванням’ – букв. ‘попіл дівочтва’ означає обрядодію спалювання дівочого вінка.

В ОНВЦ післявесільного етапу на позначення пригощань та обдаровувань у зіставлюваних мовах простежується відмінність як у виділенні деяких обрядів, так і в конкретних різновидах спільних обрядів. Так, укр. *перезва* ‘обряд частування родичів на другий день після весілля’, *сніданок* ‘сніданок, принесений молодим після першої шлюбної ночі від матері нареченої’; англ. *wedding breakfast* ‘сніданок після шлюбної ночі; ранковий фуршет для весільних гостей у день весілля’; порт. *piqueta* ‘легкий сніданок для наречених і гостей на ранок після весілля’, *mata-bicho* ‘розм. 1) чарка горілки, вина; 2) перший сніданок після весілля’ позначають післявесільні пригощання.

На позначення обдаровування існують ОНВЦ зі знач. дарування як обом молодим (тільки укр.): *дарини, складка, повниця*, так і тільки молодій (у двох інших мовах – КЕ): англ. *to shower the bride* (букв. ‘облити наречену’ від *shower* ‘злива’), порт. *doazgo*; англ. *morgengabe* (від нім. *Morgen* ‘ранок’ і *Gabe* ‘подавання; милостиня; подарунок’ і *geben* ‘давати’), *morning gift* і порт. *prenda de manhã* ‘ранковий дарунок від молодого’. КСА (укр. і англ.) і КСВ (порт.) є ОНВЦ на позначення першої й найщасливішої пори подружнього життя: укр. *медовий місяць*, англ. *honeymoon*, порт. *lua de mel*.

До номінатем на позначення особливих стосунків між чоловіком і дружиною після одруження і взагалі між чоловіком і жінкою, які проживають разом, належать:

а) ОНВЦ для характеристики якихось незвичних ситуацій між членами подружжя: укр. *солом'яна вдова*, англ. *grass widow* (букв. 'трав'яна вдова') у знач. 'жінка, чоловік якої тимчасово відсутній' і порт. *viuva branca* 'жінка, яка овдовіла, так і не маючи статевих стосунків зі своїм чоловіком' (букв. 'біла вдова'), де укр. / англ. і порт. є КЕ, а укр. і англ. ОНВЦ – КСВ;

б) ОНВЦ на позначення залежності чоловіка від дружини (переважно КЕ): укр. *бути під черевиком (під каблуком) у кого*; англ. *to be under petticoat government* (букв. 'бути під управлінням спідниці'), *to be tied to his wife's apron-strings* (букв. 'бути прив'язаним до зав'язки фартуха дружини') та ін.; порт. *ser varunca*, де *varunca* розм. 'чоловік під черевиком'; ОНВЦ на позначення актантів таких сімейних стосунків: укр. *підкаблучник*, англ. заст. *John Thomson's man*, порт. *varunca, pai gonzalo, pai mandado* 'т.с.' (букв. 'кинута палиця') – це КЕ; англ. *gray mare* (букв. 'сіра кобила'), порт. *a patroa ÿ mandgo* 'жінка верховодить' (від *patroa* 'господиня; жінка', *mandgo* 'впливова особа') – букв. 'дружина, що тримає чоловіка під черевиком' (ці КЕ є безеквівалентними щодо української мови);

в) ОНВЦ, пов'язані з подружньою зрадою, з позашлюбними стосунками, зі знач. 'зраджувати як чоловіка, так і дружину': укр. *скакати в горох (у гречку)*, англ. *to defile (injure, violate) the marriage-bed, to cuckold* (від *cuckoo* 'зозуля'), порт. *cometer adultério, dar uma facada no matrimónio* (букв. 'поранити шлюб ножем'); 'зраджувати дружину': англ. *to horse* (букв. 'жеребцювати'), *to build up one's stagline* (букв. 'будувати свій загін [для молодих оленів-самців]'); 'зраджувати чоловіка' – це насамперед ОНВЦ з компонентом 'роги': укр. *наставляти роги комусь*, англ. *to put* (букв. 'накладати') або *to plant* (букв. 'насаджувати') *horns on one*, порт. *pr os cornos (palitos) a alguim* (КСВ).

Аналіз ОНВЦ за циклічністю весільних обрядодій засвідчив спільні закономірності у хронології їх проведення, проте відмінності у мотивації обрядових знаків, пов'язаних з архетипно-стереотипними світобаченнями носіїв зіставляваних мов, а також національно-культурними реаліями кожного етносу.

У третьому розділі „Концептуалізація архетипної символіки в обрядових номінаціях української, англійської й португальської мов” аналізуються ОНВЦ за типами архетипних опозицій і етнолінгвістичними концептами.

Серед основних семіотичних архетипних опозицій, що знайшли свій вияв в обрядовій номінації весільного циклу в зіставляваних мовах, виділяються:

- 1) *вогонь живий/мертвий*;
- 2) *вода жива/мертва*;
- 3) *небо/земля (цей світ/потойбічний)*.

Архетипні ознаки ОНВЦ української, англійської та португальської мов виявляються шляхом реконструкції їх внутрішньої форми.

Символічні *мотиви вогню (живого/мертвого)* пов'язуються з ідеєю наявності / відсутності родинного благополуччя, очищення молодих та світла в їхньому майбутньому житті (ОНВЦ цієї групи є безеквівалентними або KE). Так, піч (комин) і вогнище в ній – як джерело тепла і світла – є осередком домашнього, родинного затишку. Тому місце біля печі є локусом ритуальних дій під час обряду сватання: укр. *розглядати (позирати) піч* ‘виконувати обрядодію оглядин’, *печоглядини* ‘оглядини’, *гладити піч, колупати піч (комин)* ‘давати знати про свою згоду на шлюб’, порт. *ter a porta encostada perto do forno* (букв. ‘спиратися на двері біля печі’), *ter a porta meio-aberta perto do forno* (букв. ‘наполовину відчинити двері біля печі’) – від *forno* ‘піч’. В англійській традиції закоханим потрібно було спілкуватися саме біля печі: ОНВЦ *bundling* ‘нічні розмови наречених через дірку в печі’. Існують ОНВЦ з компонентом ‘свічка’ як символом життєвого світла, самого життя: укр. *злучати (в'язати, ліпити, тулити) свічки* (на порозі дому нареченої), англ. *memory candle* ‘свічка, що запалюється в день весілля й потім – на кожній річниці весілля’; укр. ОНВЦ на позначення актантів весільного обряду: *світилка, свічники молодого й молодої*. Символіку „мертвого” вогню демонструє англ. ОНВЦ *a candle has been buried against him* (букв. ‘проти нього поховано свічку’): якщо дівчині відмовляли в коханні, вона ховала свічку вночі на кладовищі, і хлопець нібито починав „гаснути” подібно до свічки в землі.

Мотиви води (живої/мертвої) пов'язуються з ідеєю позитивної символіки дощу (в усіх зіставлюваних мовах, хоча тільки укр. і порт. є КСА), обмивання молодих (в усіх трьох мовах), а також (в англ. безеквівалентних ОНВЦ) поту, слини й сечі. Наприклад, укр. ОН *мокре весілля*, порт. *boda molhada* ‘весілля в дощовий день’ (має приносити молодим щастя), англ. *to get married on a wet day* ‘одружитися в дощовий день’. ОНВЦ на позначення фізіологічних виділень поту, слини, сечі із символікою посилення статевого почуття: англ. *the spitting image of his father* ‘про дитину: точна (букв. ‘плювальна’) копія свого батька’; *bedwetting* (букв. ‘підмочення ліжка’, в якому сплять молоді), *shoe-wetting* (букв. ‘підмочення черевика’) – як символ щастя молодих та народження дітей. Символіка обмивання водою молодих як очисного обряду представлена в укр. *митвини, миля* (від *мило, милити*), англ. *ceremonial hair-washing (feet-washing)* – обряд миття волосся (обмивання ніг), порт. *lavagem de mãos* – обрядове обмивання рук.

Медіатором між *двома світами – цим і потойбічним* – виступав поріг. Його символіка знайшла своє відображення у весільних обрядових системах різних мов світу. Наприклад, англ. ОНВЦ *to carry the bride over the threshold* ‘переносити наречену через поріг’ позначає дію, коли молодий переносить молоду через поріг. При такому переході у світ одружених, приєднанні до нової групи молода прощалася з дівуванням. Безеквівалентні порт. ОНВЦ *casar a porta do talho, casar atrós da porta, casar atrós da igreja* (букв. ‘одружитися за порогом м'ясного магазину; за порогом; за порогом церкви’) ‘жити з кимось без шлюбу’, *casamento de mão esquerda* ‘1) позашлюбні стосунки; 2) розпуста’ (семантична опозиція правий/лівий) підкреслюють аморальність таких стосунків.

ОНВЦ також охарактеризовано за такими етнолінгвістичними концептами: 1) КОЛА; 2) РУХУ; 3) ЩАСТЯ/НЕЩАСТЯ; 4) БИТТЯ; 5) КИДАННЯ; 6) ПОКРИВАННЯ. Етнолінгвістичний концепт – це вербалізоване поняття, пов'язане з національно-культурною свідомістю народу, в якому знаходять вираження його уявлення про явища навколишньої дійсності.

Концепт КОЛА є відображенням уявлення етносу, з одного боку, про структурування навколишнього простору (поділ його на „своє” і „чуже”, приписування цій фігурі певних захисних функцій), а з другого, – про циклічність часу та перебігу подій у житті. Коло – це: 1) рух молодої пари по колу (англ. *a marriage oak* (букв. ‘дуб для одруження’) ‘позбавлення нареченої цноти після вінчання в церкві’); 2) рух по колу навколо самих молодих (КЕ: укр. *обходити діжу* ‘заручати дівчину’, порт. *danza de roda* ‘весільний танець’ (букв. ‘танець по колу’), *barrar o vestido da noiva* ‘обшивати весільну сукню’); 3) предмети округлої форми (КСА: укр. *обручка, каблучка*, англ. *ring, a wedding ring*, порт. *anel, anel de casamento*).

Концепт РУХУ виявляється передусім в усвідомленні самого обряду одруження у вигляді розвитку від суто фізично-конкретного значення ‘іти [пішки]’ (КСА і КСВ): укр. *іти до илюбу (до вінця, під вінець)* ‘одружуватися; вінчатися’, англ. *to walk to church, to walk down the aisle*, порт. *caminhar a igreja, ir a igreja* ‘т.с.’.

Опозиційні концепти ЩАСТЯ/НЕЩАСТЯ семантизуються в ОНВЦ як 1) символічне переосмислення понять гарної/поганої погоди (англ. *a sunny wedding* ‘весілля в сонячний день’); 2) символічне переосмислення світлої/темної частин дня, пір (місяців) року, днів тижня (англ. *“Married in the month of roses – June, / Life will be one long honeymoon...”*); 3) символізація предметів, людей, тварин, які, як вважалося, можуть у разі зустрічі з ними принести щастя або нещастя молодій парі (англ. *to encounter a chimney sweep* ‘зустрітити сажотруса’); 4) опозиція „чесність”/„нечесність” нареченої до одруження (укр. *прапор, калина* як символ цноти; часткові порт. та англ. КЕ: порт. *pano vermelho, bandeira vermelha, pano arrebolado* (від *arrebolar* ‘червонити’); англ. *to wear a red flower* (букв. ‘носити червону квітку’) ‘поєднуватися в пару з незайманою’). ОНВЦ зі значенням втрати та позбавлення цноти дівчини, заходів морального осуду щодо неї з боку громади представлені в укр. ОНВЦ: *загубити честь (цноту), калину ламати; безкоровайна молода; котити ступу* (обрядодія, коли перед молодою, яка виявилася нечесною, котили ступу). Однак англ. і порт. КСВ зі знач. ‘вийти заміж нечесною’ відзначаються компонентом ‘зелений’ (на основі факту забруднення сукні, спідниці зеленою травою): англ. *to be wedded in a green gown* (букв. ‘одружитися в зеленій сукні’), *to get (have) a green wedding* (букв. ‘мати зелене весілля’), порт. *casar na igreja (capelinha) verde* (букв. ‘одружитися в зеленій церкві’).

Концепт БИТТЯ семантизується в ОНВЦ як 1) ритуальне оберігання – побиття (молодої) (порт. *azoitar a noiva* (букв. ‘бити батогом’) ‘очищати молоду перед обрядом комори’); 2) биття предметів побуту (англ. *break one, break three*

‘бий на щастя’; НКА – укр. *бити кашу* ‘розбивати горщик з кашею й ділити її між учасниками весілля’ і англ. *to break a pot* (букв. ‘розбивати горщик’) ‘одружуватися’); 3) розламування, розрізання весільної випічки (КСВ – англ. *to cut the wedding cake*, порт. *partir o bolo de casamento*). Ознаки міжмовних паралелей виявляються переважно у вигляді тільки КЕ і НКА (між певними двома мовами).

Концепт КИДАННЯ (розкидання, перекидання) семантизується в ОНВЦ як 1) майбутній достаток молодої сім’ї; 2) родючість землі, народжуваність дітей (КЕ – укр. *обсівати молодих*, КСА – англ. *to throw the corn (grain, rice)*, порт. *lanzar o grzo (arroz)*; КСА – англ. *to throw the confetti*, порт. *lanzar o confete*); 3) побажання неодруженим дівчатам швидше виходити заміж (КЕ – укр. *кидати фату (вельон)*, англ. *to toss (throw, fling) the [wedding] bouquet, to throw (fling) the stocking (garter)* ‘кидати [весільний] букет (панчоуху, підв’язку)’, КСА – англ. *to throw a shoe after one*, порт. *atirar a bota* ‘кидати черевик’).

Концепт ПОКРИВАННЯ семантизується в ОНВЦ як 1) один із обрядів переходу (переходу нареченої з дівочої громади до громади жінок, з-під батьківської влади під владу чоловіка); 2) предмет одягу для покривання молодої (КСА – укр. *покривальна хустка*, сучасні *фата*, діал. *вельон* (польськ.); англ. *[bridal] veil* ‘фата’ (від *to veil* ‘закривати, покривати’), *[bride’s] cover* ‘т.с.’ (від *to cover* ‘покривати, закривати’); порт. *vũu [de noiva]* ‘фата (нареченої)’, *banda, faixa, velamen, cobertura* – також від дієслів зі знач. пов’язування, загортання, покривання). Синонімічний ряд порт. ОНВЦ є найбільшим. Англ. *to veil* ‘закривати покривалом’ походить із сер.-англ. *veilen* – дієслова, утвореного від іменника *veile* (пор. *veil* ‘фата; весільний головний убір нареченої’).

Загальні результати дослідження дозволяють зробити такі **висновки**:

Теоретико-методологічні засади вивчення обрядової номінації у національно-мовних картинах світу ґрунтуються на таких концептуальних положеннях: 1) культурно-національний фонд українських, англійських і португальських обрядових номінатем весільного циклу – це складна система мовних знаків, логічно впорядкована за структурно-семіотичним принципом і предметно-образною їх характеристикою; 2) рубрикація лексико-фразеологічного складу зіставляваних мов, у тому числі обрядових номінацій, здійснюється за семантичними групами шляхом аналізу їх внутрішньої форми і є основою для зіставного дослідження весільно-обрядових мовних кодів.

Обрядова номінатема весільного циклу становить лексичну одиницю або фразеологічне словосполучення, що є одно- або полікомпонентним іменниковим, прикметниковим і дієслівним утворенням, яке вживається на позначення перебігу подій та явищ шлюбно-весільних ритуалів.

Обрядові номінатемами весільного циклу української, англійської та португальської мов на основі аналізу їх внутрішньої форми скласифіковано у такі тематичні групи: 1) ОНВЦ довесільного етапу, 2) ОНВЦ власне весільного та 3) ОНВЦ післявесільного етапів, а також виокремлено обрядові номінатемами на

позначення атрибутики, актантів, локусів, часу весільних обрядодій і rites de passage. Паралельно обрядові номінативи весільного циклу зіставлено за архетипною символікою (вогню (живого/мертвого); води (живої/мертвої); неба/землі) й етнолінгвістичними концептами (КОЛА; РУХУ; ЩАСТЯ/НЕЩАСТЯ; БИТТЯ; КИДАННЯ; ПОКРИВАННЯ).

Ефективною виявилася запропонована методика зіставного аналізу обрядових номінативів весільного циклу за їх семантичними, структурними та функціональними характеристиками.

За особливостями лексичних і фразеологічних значень та конотацій обрядових номінативів української, англійської і португальської мов виділяються: безеквівалентні ОНВЦ, спільні у всіх трьох мовах культурні еквіваленти, часто вживані культурно-семантичні відповідники та культурно-семантичні аналоги та рідко вживані національно-культурні відповідники й національно-культурні аналоги. Найбільший ступінь відповідності між обрядовими номінативами весільного циклу у всіх трьох мовах простежується в обрядових номінативах новішого походження, які належать до загальноєвропейської культури (позначення першого танцю молодих, „медового місяця”, шлюбного контракту, круглих річниць весілля та ін.). Щодо двох мов у зіставленні з третьою, то у сфері досліджуваних номінацій англійська і португальська мови характеризуються найбільшою подібністю й наявністю культурно-семантичних аналогів і відповідників.

За граматичними та словотвірними особливостями виділяються лексичні однокомпонентні ОНВЦ (прості та складні за будовою) та фразеологічні полікомпонентні ОНВЦ, які демонструють тенденцію до лексичної обрядової номінації в англійській мові (344 од.), порівняно з українською (99 од.) та португальською (96 од.) мовами, і до фразеологічної номінації – в українській мові (248 од.), порівняно з португальською (141 од.) і англійською (137 од.). Словотвірна специфіка зіставлюваних ОНВЦ виявляється здебільшого в однокомпонентних номінативах, утворених морфолого-синтаксичним способом.

За функціональним навантаженням ОНВЦ у зіставлюваних мовах є спільними на позначення всіх трьох етапів весільного обрядодійства.

Обрядові номінативи весільного циклу на позначення символічних мотивів вогню є, як правило, безеквівалентними в зіставлюваних мовах або культурними еквівалентами, що пояснюється розбіжностями ритуально-маркованих обрядодій. Символіка води в українській, англійській і португальській мовах представлена переважно культурними еквівалентами, а семіотична опозиція небо / земля – англ. і порт. безеквівалентними ОНВЦ.

Спільною у зіставлюваних мовах є семантизація концептів КОЛА (КЕ і КСА в усіх трьох мовах), БИТТЯ (КЕ і КСА між певними двома мовами), КИДАННЯ (КСА і КСВ), ПОКРИВАННЯ (насамперед КСА зі значенням покривал для молодої), а також реалізація опозиції ‘чесність/нечесність нареченої’ (у межах концептів ЩАСТЯ/НЕЩАСТЯ) як КСА у вигляді синонімічних рядів.

Безеквівалентність демонструють англ. ОНВЦ у межах опозиції концептів ЩАСТЯ/НЕЩАСТЯ, а також англ. і порт. ОНВЦ із символікою зеленого кольору у зіставленні з українською мовою на позначення „нечесності” нареченої.

Зіставний аналіз обрядових номінатем весільного циклу дає можливість створити тезаурусну основу перекладу з досліджуваних неблизькоспоріднених мов. Перспективними напрямками дослідження є вивчення обрядових номінатем на позначення сучасного весільного обрядодійства та сімейного циклу загалом, а також зіставлення обрядових номінатем різних мов у межах поховального, весільного, родильно-хрестильного обрядових кодів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Чайка О. І. Обрядові фраземи, пов’язані з подружньою зрадою, в українській, англійській та португальській мовах / О. І. Чайка // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. праць. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2004. – Вип. 11. – С. 156–160.

2. Чайка О. І. Медовий місяць як весільна номінатема в українській, англійській та португальській мовах / О. І. Чайка // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. статей. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2005. – Вип. 7. – С. 204–209.

3. Чайка О. І. Номінатемами на позначення деяких обрядів, зокрема переходу (rites de passage), в українській, англійській та португальській мовах // Система і структура східнослов’янських мов : До 170-річчя з дня народження О. О. Потебні : зб. наук. праць. – К. : Знання України, 2005. – С. 291–300.

4. Чайка О. І. Семантика води в обрядових номінатемах (на матеріалі української, англійської та португальської мов) / О. І. Чайка // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. – Харків, 2005. – Вип. 16. – С. 165–169.

5. Чайка О. І. Часова та просторова семантика й структура весільних обрядових номінатем в українській, англійській і португальській мовах / О. І. Чайка // *Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання* : наук. журнал. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – Т. 3. – № 1 (7). – С. 116–125.

6. Чайка О. І. Лексико-семантична реконструкція обрядової номінатемами „наречена” в англійській та українській мовах / О. І. Чайка // Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур : мат-ли Другої міжвуз. конф. молодих учених. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – С. 331–333.

7. Чайка О. І. Походження обрядової номінатемами „одружуватися” в англійській, українській та португальській мовах / О. І. Чайка // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість : зб. мат-лів VII всеукр. конф. : у 7 т. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2004. – Т. 5. – С. 166–169.

АНОТАЦІЇ

Чайка О.І. Обрядові номінації весільного циклу в українській,

англійській і португальській мовах: семантика, структура, функціонування. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2008.

У дисертаційному дослідженні запропоновано новий підхід до зіставно-типологічного вивчення обрядових номінацій весільного циклу в трьох неблизькоспоріднених мовах – українській, англійській та португальській. Узагальнено теоретико-методологічні засади вивчення мовних обрядових знаків в етнолінгвістиці та лінгвокультурології, впроваджено методику зіставного аналізу обрядових номінацій весільного циклу в зіставляваних мовах, скласифіковано весільні обрядові номінації у тематичні та семантичні групи, проаналізовано обрядові номінації весільного циклу за етнолінгвістичними концептами й семантичними опозиціями, встановлено типи міжмовних відповідників і аналогів обрядових номінацій весільного циклу на основі їх словотвірної маркованості й національно-культурної семантики.

Ключові слова: мовна картина світу, обрядові номінації весільного циклу, міжмовні відповідники, міжмовні аналоги, безеквівалентні номінації, обрядовий концепт.

Чайка О.И. Обрядовые номинации свадебного цикла в украинском, английском и португальском языках: семантика, структура, функционирование. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2008.

Диссертация посвящена сопоставительному исследованию обрядовых номинаций свадебного (досвадебного, собственно свадебного и послесвадебного) цикла в трех отдаленно родственных языках – украинском, английском и португальском. В работе обобщены теоретико-методологические основы изучения языковых обрядовых знаков в этнолингвистике и лингвокультурологии, разработана методика сопоставительного исследования обрядовых номинаций свадебного цикла (безэквивалентные номинации, культурные эквиваленты, национально-культурные соответствия, национально-культурные аналоги, культурно-семантические аналоги, культурно-семантические соответствия; полные и неполные соответствия), осуществлен сопоставительный анализ семантических, структурных и функциональных особенностей обрядовых номинаций лексико-семантического поля свадебного цикла в избранных языках по лексико-семантическим группам, классифицированы свадебные обрядовые номинации по концептосферам и семантическим оппозициям, выявлена национально-культурная специфика обрядовых номинаций свадебного цикла в

сопоставляемых языках. Установлен ряд изоморфных и алломорфных признаков лексико-семантического поля свадебной обрядовости в исследуемых языках.

В сопоставительном плане лексико-семантическое поле свадебной обрядовости исследуемых языков представляет собой сложное переплетение наличия/отсутствия межъязыковых соответствий, а при наличии последних – набор различных соответствий как во всех трех, так и только в определенных двух сопоставляемых языках. В украинской обрядовости зафиксировано большее по сравнению с двумя другими языками количество обрядовых номинаций в пределах всех трех этапов свадебного цикла. По количеству обрядовых номинаций на первом месте во всех трех языках находится лексико-семантическая группа этапов свадебной обрядовости (в особенности собственно свадебного цикла), на втором – обозначения актантов свадебного действия.

Среди типов межъязыковых соответствий прежде всего выделяются: во всех трех языках – культурные эквиваленты, в определенных двух языках – культурно-семантические соответствия и аналоги. Наибольшая степень соответствия между лексико-семантическими полями свадебной обрядовости обнаруживается в обрядовых номинациях относительно нового происхождения, принадлежащих к общеевропейской культуре (например, в обрядовых номинациях для обозначения первого танца молодых, „медового месяца”, брачного контракта, круглых годовщин свадьбы и некоторых других). Что касается отдельных языков, то большая близость в области исследуемых номинаций существует между английским и португальским языками.

В области основных архетипных оппозиций, существующих в обрядовой лексике свадебного цикла исследуемых языков, прежде всего выделяются такие, как огонь (живой/мертвый), вода (живая/мертвая). Среди этнолингвистических концептов свадебного цикла наибольшее сходство в сопоставляемых языках обнаруживает реализация концептов круга, битья, кидания, покрывания, а также реализация оппозиции ‘честность/нечестность невесты’.

Ключевые слова: языковая картина мира, обрядовые номинатемы свадебного цикла, межъязыковые соответствия, межъязыковые аналоги, безэквивалентные номинатемы, обрядовый концепт.

Chaika O.I. Wedding rites nominations in the Ukrainian, English and Portuguese languages: semantics, structure, functioning. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology in speciality 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – Drahomanov National Teacher Training University, Kyiv, 2008.

This thesis focuses on the new approach to the comparative study of wedding rites nominations in the three distant related languages – Ukrainian, English and Portuguese. In the paper, theoretic and methodological basics for study of language rites signs in ethnolinguistics and linguistic culturology have been generalized, methods of comparative analysis of wedding rites nominations in the contrastive languages have

been implemented, wedding rites nominations have been classified into the thematic and semantic groups, wedding rites nominations have been analyzed under ethnolinguistic concepts and semantic oppositions, national and cultural peculiarities of wedding rites nominations have been identified in the contrastive languages as well as types of interlinguistic correspondences and equivalents to wedding rites nominations have been established on the basis of word formation and their cultural and national semantics.

Key words: world language picture, wedding rites nominations, interlinguistic correspondences, interlinguistic equivalents, non-equivalent nominations, rites concept.